

HARAPPA VE MEZOPOTAMYA MEDENİYETLERİ ARASINDAKİ
TİCARETE DAİR KANITLAR
*PROOFS CONCERNING TRADE BETWEEN HARAPPA AND MESOPOTAMIA
CIVILIZATIONS*

Kadriye Leyla CEYHAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
MA Candidate, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Graduate School of Social Sciences
lyl_cyhn@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7869-5813

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
1/1, Mart – March 2019 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 29.01.2019
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 10.02.2019
Sayfa-*Pages* : 1 – 19

: <http://dx.doi.org/10.33469/oannes.5>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: CEYHAN, Kadriye Leyla, “Harappa ve Mezopotamya Medeniyetleri Arasındaki Ticarete Dair Kanitlar”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi- International Journal of Ancient History*, 1/1, Mart / March 2019, ss. 1 – 19.

HARAPPA VE MEZOPOTAMYA MEDENİYETLERİ ARASINDAKİ
TİCARETE DAİR KANITLAR
*PROOFS CONCERNING TRADE BETWEEN HARAPPA AND MESOPOTAMIA
CIVILIZATIONS*

Kadriye Leyla CEYHAN

Öz

Dünyanın ilk medeniyetleri, verimli tarım arazilerine yakın olan nehir kenarlarında yerleşik hayata geçmişlerdir. Coğrafya, insanları sosyal, ekonomik, kültürel ve dini yönden etkilemiştir. Su kaynaklarına yakın olarak yaşamayı tercih eden Harappa – İndus medeniyeti halkı M.Ö. 3000 - 1500 tarihleri arasında var olmuş ve tarımsal arazilerinden elde ettikleri artı ürünü, hammaddeyi ve işlenmiş materyalleri diğer ülkelerle takas etmişlerdir. Harappa medeniyeti, çevresindeki diğer bölgeler dışında en fazla etkileşimde bulunduğu deniz aşırı bölge olan Mezopotamya ile ticaret yapmıştır. İki medeniyetin karşılıklı olarak etkileşimde bulunmaları için temel itici faktör ise ticarettir. Kara ve deniz yolu taşımacılığı ile çağının çok üzerinde tekniklerle iç ve dış ticaret ağları kurmuşlardır. Çalışmamız, her iki bölgede ticarete dair kanıtların olduğunu ve elde edilen bu kanıtlarla iki medeniyet arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Abstract

All of the world's first civilizations have been settled on the river sides which are near the fertile agricultural land. Geography has influenced people in terms of social, economic, cultural and religious aspects. People of Harappa-Indus civilization who preferred to live close to water resources - have existed between 3000 and 1500 BC and have exchanged the surplus product that they obtained from agricultural lands, raw material and processed materials with other countries. Harappa civilization traded with Mesopotamia, the overseas region, where it interacted most outside the surrounding areas. Trade is the main driving force for the two civilizations to interact. They have established internal and external trade networks with the techniques of land and sea transportation which was far over its age. Our study aims to demonstrate evidence of trade in both regions and to demonstrate the relationship between these two civilizations.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Harappa, İndus, Ticaret.

Keywords: Mesopotamia, Harappa, Indus, Trade.

1. Giriş

M.Ö. 3000-1500 yılları arasındaki döneme tarihlenen Erken Tunç Çağı'nda Harappa ve Saraswati Nehirlerinin vadilerinde kurulmuş olan tarımsal köylerin oluşturduğu birliktelik Harappa medeniyeti olarak isimlendirilmektedir. Günümüzdeki Pakistan'dan kuzeybatı Hindistan'a kadar olan bölgeye yayılan Harappa medeniyeti, 1800'lü yılların başında Hindistan'ın İngiliz sömürgesine dâhil edilmesinden sonra keşfedilmiştir.¹ Bu keşif ise 1826 yılında İngiliz asker kaçağı James Lewis ve Amerikalı bir mühendis olan Charles Masson, Pencap'taki küçük bir kasabada höyük kalıntılarının bulunduğunu fark etmesiyle başlamıştır. 1831 yılında Masson tarafından başlatılmış olan kazılara, 1849 yılında sonra Alexsander Bullnes tarafından devam edilmiştir. 1856 yılına gelindiğinde ise İngilizler için ticari ve stratejik öneme sahip olan bu bölgede İngiliz sömürge yetkililerinin, Lahor ve Multan şehirlerini birbirine bağlamak için başlattıkları demiryolu inşaatı çalışmaları sırasında, işçiler çok sayıda ateşte pişirilmiş ve güneşte kurutulmuş tuğla bulmuşlardır. İşçiler, buldukları tuğlaların ne kadar eski olduğu konusunda bir fikir sahibi olmadıkları için bu tuğlaları demiryolu yatağını inşa etmek üzere kullanmışlardır.

İngiliz Arkeolojik Araştırmalar Direktörü olan Alexander Cunningham'ın 1856-1872 yılları arasında Budist bir tapınak aramak amacıyla yaptığı birkaç kazıda medeniyete ait kalıntılar bulmuş olsa da hala kayıp bir medeniyet olan Harappa, henüz keşfedilmemişti. Keşfin gecikmesi ise, bölgedeki tarihi eser kaçakçılığı ve Alexsander Cunningham'ın deniz kabuklarını, çanak çömlek parçalarını, yıpranmış şekildeki taş mühürlerin üzerindeki tek boynuzlu garip hayvan figürlerini basit birer arkeolojik buluntulardan ibaret zannederek yayınlamasına bağlıdır. Ancak sonraki dönemlerde bu arkeolojik buluntuların büyük bir medeniyetin küçük bir parçası olduğunun farkına varılması ile önemi anlaşılmıştır. 1920'de Hindistan Arkeoloji Araştırma Direktörü Olan Sir John Marshall, Harappa'da ilk büyük sistemli kazıları başlatmış ve bölgeden edilen veriler doğrultusunda bilinenden çok daha eski bir uygarlığın varlığını dünyaya duyurmuştur ve nihayetinde uzun süredir unutulmuş olan Harappa medeniyeti keşfedilmiştir.² Harappa Medeniyetine dair yapılan çeşitli arkeolojik ve bilimsel araştırmalar neticesinde şaşırtıcı sonuçlar ortaya çıkmıştır.³ Medeniyetin sahip olduğu uygarlık seviyesi; mimari eserleri, inançları, zanaat faaliyetleri, doğanın zor koşullarıyla mücadele edebilme yöntemleri ve sistemli bir ticarete hâkim olmaları ile ölçülebilmektedir.

2. Mezopotamya-Harappa Ticari Bağları

a. Karayolları

Harappa Medeniyetine ait Mohenjo-daro, Harappa (medeniyetin adını aldığı şehir), Ganweriwala, Dholavira ve Lothal gibi şehir boyutuna sahip yerleşimler, ticaret yolları, zengin tarım arazileri ile çevrili şehirler olup güçlü ekonomik ve politik merkezlerdi. Toprak sahiplerinin veya yerel tüccarların,

¹ Bulut, 2003: 71.

² Possehl, 1991: 8.

³ Ambedkar, 2018: 115.

şehirlerin idari kontrolünü ele geçiren ilk liderler olabilecekleri iddia edilse de dini liderlerin de şehir yönetiminde etkili oldukları görülmektedir. Arkeolojik kanıtların sonucunda, şehirlerde diğer insan topluluklarından ayrı bir yerleşimde yaşayan, ekonomik gelir düzeyinin toplumun diğer kesiminden daha yüksek olduğu bilinen farklı bir sınıfa mensup bireylerin varlığı iddia edilmektedir. Bu bireylerin, katıldığı mevsimlik ritüeller veya dini kutlamalar, şehirlerde yaşayan topluluklar için kentin önemli bir merkez haline gelmesine sebep olmaktadır. Bu durumun göstergesi kentin zanaat atölyelerinde üretilen aletler, süs eşyaları ve seramikler olup bu materyaller söz konusu kenti ön plana çıkararak diğerlerine göre daha önemli kılmaktaydı. Bu kentler, liderler ya da mimarlar tarafından kısa sürede oluşturulmamıştı. Yüzyıllar boyu aynı bölgede var olan daha önceki köylerin gelişimi ile ortaya çıkmışlardı. Nispeten küçük köy ve kasaba gibi az bir nüfustan başlayarak, nüfusunun yoğunlaşması ile bölgedeki en büyük yerleşim yerleri haline gelmişlerdir. Ticaret yolları boyunca büyümüş olan bu şehirler, Harappa bölgesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁴ Şehirlerin büyümesi, ticari ve ekonomik faaliyetler, dini inançlar ve sosyal ilişkiler ile dolaylı ve dolaysız olarak bağlantılıydı. Harappa ve Saraswati Nehirleri kıyısındaki şehirler ise verimli tarım ürünleri ve zengin nehir kaynakları sayesinde diğerlerinden daha hızlı büyümüştür.⁵

Harappa Medeniyet'inde, insanlar karayollarında yük mallarını taşımak için koyun, keçi ve sığır gibi hayvanların güçlerinden faydalanmışlardır. Taşıma gücü açısından daha uygun olan at ve deve gibi hayvanların ise Orta Asya yaylalarında ancak avcı-toplayıcılıktan tarım toplumuna geçiş sürecinde evcilleştirildiği kabul edilmektedir ve bu dönemde kullanıldığına dair kanıt bulunmamaktadır. Binek hayvanların doğrudan kullanılan gücü dışında bu hayvanlara bağlanarak kullanılan arabalar ise sığırlar tarafından çekilen iki tekerli arabalar olup bunlar ağır nakliye ürünlerinin taşımacılığı için kullanılmıştır. Bu arabalarda taşınan materyaller, muhtemelen tahıl gibi temel gıda maddelerinden oluşmaktaydı ancak ilerleyen süreçte, süs eşyaları ve metal aletler gibi lüks ürünleri de taşımaya başlamışlardır. Bu aşamada ortaya çıkan yeni gelişmelerle birlikte, uzak kaynak bölgelerinden büyük yerleşim yerlerindeki atölyelere hammadde ithal edilmekteydi. Bakır, taş, deniz kabuğu ve boncuk gibi hammaddelerin ilk işlem aşaması kaynak bölgelerde gerçekleştirilirken, son işlem aşaması üretilen materyallerin şeklinin ve tarzının kontrol edilmesinin daha kolay olduğu, aynı zamanda ekonomik açıdan da daha karlı olan atölyelerde yapılmıştır. Örneğin, III. Mehrgarh Dönemi'nde, 4800 yılına gelindiğinde, kentte diğer bölgelerden getirilen materyaller kullanıldığı gibi aynı zamanda materyalleri üretir hale de gelmişlerdir. Yine de taşınması daha zor olan bakır, deniz kabuğu, akik, çakmaktaşı ve minerallerden oluşan taşlar, uzak hammaddelerin bulunduğu alanlardan elde edilmiş ve ilk şekillendirmeler bu bölgedeki yetenekli zanaatkarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Mehrgarh bulunan zanaatkarlar, boyalı - sırlı seramik, sabun taşı, mühür süslemeleri, metal aletler, carnelian boncuklar üretmişlerdir. Tüm yerel ihtiyaçların karşılanmasına ek olarak,

⁴ Dani – Masson, 1999: 270.

⁵ Kenoyer, 1998: 49.

fazla olan hammaddelerin ve artı ürünlerin dış bölgelere ticaretinin yapılabilirdiği arkeolojik kanıtlardan anlaşılmaktadır.⁶

b. Konaklama

Harappa Medeniyet'inde, büyük şehirlerin dışındaki ticaret yolları boyunca tüccarlara ve posta taşıyıcılarına güvenli bir yer sağlamak için geçici süreyle kaldıkları ikametgâhlar kurulmuştur. Bu ikametgâhlar, tüccarların mallarını satmak için gittikleri yollar üzerinde konaklayarak yanlarındaki mallarını güvenle emanet edebilecekleri yerlerdi. Geçici ikametgâhların ilk örneğine Mohenjo-daro şehrinin hemen dışındaki bir höyüğün güney kenarı boyunca uzanan yola yakın bir yerde rastlamaktayız. Bu mimari yapının muhtemelen M.Ö. 4500 yıllarında Harappalı tüccarlar tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Bu alanda yapılan arkeolojik çalışmalarda bölge "Höyük E" olarak isimlendirilmiş ve buranın sonraki dönemlerde Lahor ile Multan kentleri arasındaki posta taşıyıcıları tarafından düzenli olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ev topluluklarının uzağında yer alan bu yapı Mohenjo-daro şehrinin dışındaki surlardan güneye doğru yaklaşık 30 metre uzaklığında bulunmakta olup kanalizasyon sistemine, banyo platformlarına ve muhtemelen de bir kuyuya sahiptir. Ayrıca bu yapının şehre giriş için ya da şehir kapıları kapandıktan sonra gelen yolcular için tahsis edilmiş olabileceği de düşünülmektedir.⁷

c. Kervan Ticareti

Ticaret, temelde hammadde veya malların bir yerden başka bir yere gidiş-gelişle karşılıklı olarak insanlar tarafından planlı şekilde yapılan değiş-tokuş etkinliği olarak açıklanabilir. Ticaret mekanizması ise ticaretin karşılıklı iki tarafının değiş-tokuş etkinliğini gerçekleştiren ve tüccar olarak isimlendirilen araçlar tarafından yürütülmüştür. Bu araçlar tarafından yürütülen faaliyetlerin uygun ve güvenli bir çerçevede gerçekleştirilmesini sağlayan unsurları üçe ayırabiliriz.⁸

1. Doğrudan İletişim Ticareti: Ticaret amacıyla iki farklı yerdeki tüccarlar arasında yüz yüze temas kurulur. Mallar, doğrudan yardım almadan veya aracı kentlerle ilişkiler olmaksızın A ve B yerleri arasında değiş-tokuş yapılır. Bu değiş-tokuş, değeri standartlaştırılmış belirli materyallerinin ticareti için geldikleri bölgedeki halk tarafından kurulan pazarlarda satışın yapılmasıyla gerçekleştirilir. Ayrıca bu tür değiş-tokuşlar da ticaret kolonilerinin varlığı da bulunmakta ve ticaret, genellikle bu merkezlerden organize edilerek ilgili tüccarlar ya da onların bağlı olduğu otorite tarafından yönetilmektedir.⁹

2. Değişim: Malların yayılması şeklinde gerçekleşen bu değiş-tokuşta, belirli bir organizasyona ya da materyallerin belirli standart bir değere sahip olmadığından, yukarıdaki ticaret tarzından farklıdır. Ürünler belirli bir tasarım veya amaç olmaksızın bir yerden diğerine geçilir. Böylece, A kentindeki malzemeler ve B kentine getirilir, kentten kente malların keyfi olarak

⁶ Kenoyer, 1998: 40; Dave, 2018: 1-14

⁷ Kenoyer, 1998: 55.

⁸ Lamberg-Karlovsky, 1972: 222-229.

⁹ Lamberg-Karlovsky, 1972: 222- 229.

değiştirilmesidir. Bir nesnenin, herhangi bir tarzda fonksiyonel aracın, bağımsız olarak üretilerek yayılma veya değiş tokuş yoluyla bir alana getirilip getirilmediğinin ayırt edilmesi genellikle zordur.¹⁰

3. Merkezi Yer Ticareti: Mevcut kaynaklarla merkezi olan noktalarda materyallerin üretilmiş olduğu açıktır. Böylece, C bölgesi, A ve B sahalarının etki alanın ötesine geçebilir ve A ve B sahaları tarafından arzu edilen materyallerin üretimini ve kaynaklarını kontrol edilebilir. Merkezi bir yer olarak hareket eden C bölgesi, daha sonra başka merkezlerde üretilen materyalleri nakledebilir veya kendi malzemelerini ve kaynaklarını ihraç edebilir. Alternatif olarak, malların kaynakları veya naklieleri, C alanındaki ikamet eden yabancı tüccarlar A veya B bölgelerinden gelen insanların kontrolü ve yönetimi altında da olabilir. Bu bakımdan merkezi yer (C bölgesi) ile A ve B arasında doğrudan temas noktası vardır. Buradaki önemli faktör, merkez yerinin (C'nin) A veya B'den farklı bir kültür olmasıdır.¹¹

d. Deniz Yolları

Antik dönem uygarlıklarında düzensiz bir şekilde başlayan deniz ticaretinin toplumların gelişip ellerinde bulunan artı ürünü deniz yolu ile uzak uygarlıklara götürerek ihtiyaç duydukları ve kendilerinde olmayan materyalleri değiş-tokuş vasıtasıyla elde etmişlerdir.¹² Bu karşılıklı alış verişin sistemli bir hale gelişi ile sadece ihtiyaçlar doğrultusunda değil ticaretini yapmak içinde üretim yaparak bu ürünlerden kar etme yoluna gitmişlerdir. Antik medeniyetlerin deniz ticareti faaliyetleri sonucunda birbirleri ile iletişim kurmaları ile ekonomik, kültürel, sanatsal ve siyasal yenilikler daha hızlı ilerlemiş ve gelişmiştir.¹³ Harappa medeniyetine ait yapılan arkeolojik çalışmaların yetersizliği sebebiyle deniz ticaretine dair faaliyetler hakkında eksik bilgiler bulunmaktaydı. Fakat son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, Basra Körfezi'ndeki bölgesel ticarete dair tarihsel etkileşimler hakkında kapsamlı verileri, Chakraborti 1990; Cleuziou 1992; Edenler 1993; Lamberg-Karlovsky 1972; Rao 1985; Ratnagar 1981; Tosi 1993 gibi ve benzeri kişilerden ulaşabilmekteyiz. Bu veriler, Harappa medeniyetinin keşfinden bu yana saha çalışmaları yapılarak, bu saha çalışmalarına dayanan araştırmalar gerçekleştirilmesi ile beraber, bölgedeki ticarete dair geniş yorumlar yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Bu çalışmaların katkılarıyla, MÖ 3. binyılda günümüz Umman Yarımadası'nın kültürel gelişiminin analizini, ticaret ağına katılımını ve ticaret ağındaki önemli rolünü anlamış bulunmaktayız.¹⁴

Arkeolojik kazılarla beraber yürütülen jeolojik çalışmalar, 5000 yıl içerisinde Makran kıyı şeridinin toprak taşınımı ile ilerleyerek, kıyı şeridinin denize doğru ilerlediğini göstermektedir. Bu jeolojik olay, binyıllar önce kıyı şeridinde yer alan Harappa limanlarının günümüzde Arap Denizi'nden neden uzakta olduğunu açıklamaktadır. Harappa Medeniyetinin, Basra Körfezi'ndeki üç önemli limanı olan Sutkagen-dor, Bala-kot ve Sonmiani yakınlarındaki

¹⁰ Lamberg-Karlovsky, 1972: 222- 229.

¹¹ Lamberg-Karlovsky, 1972: 222-229.

¹² Güler, 2006: 1-21.

¹³ Hamza, 2006: 1.

¹⁴ Shahani, 2004-2005: 375-377; Lawler, 2008: 1280.

denizyolu ticaret güzergâhının İran, Pakistan ve Makran kıyılarını takip ettiğini göstermektedir. Makran Denizi ve (Günümüz Pakistan'daki) Las Bela bölgesinin iç vadileri arasındaki tek bağlantı hattı üzerindeki bu limanlar, nehirlerin akış yönleri ve vadilerindeki kara ticareti hareketlerini denetim altına alacak stratejik noktalara inşa edilerek etkili bir kontrol sağlanmıştır. Bu kontrorlün sağlandığı liman karakolları, deniz veya kara yollarından gelebilecek muhtemel düşman saldırılarına karşı tedbir almak amacıyla tahkimatlarla güçlendirilmiş görünmektedir. Basra Körfezi'ndeki günümüz Bahreyn yakınlarında bulunan, Mezopotamya ile Harappa arasındaki korunaklı alanda bulunan bu doğal limanlar, elverişli coğrafi yapısı ve verimli su kaynaklarının varlığı nedeniyle erken dönemlerden itibaren ticaret amacıyla bölgenin kullanılmasına yol açmıştır.¹⁵ Arap Körfezi'nin ticaret için uygun şartlar taşıması, bölgeler arasında malların taşınabilmesi ve stratejik konumunun uygunluğu bu ticari potansiyelin artmasını sağlamıştır.¹⁶

Mezopotamya'da Akad Kralı Sargon'un metinlerinde diğer çevre ülkelerin tüccarlarına yapılan az sayıdaki atıflarda, Mezopotamya ile Harappa arasında yapılan ticaretten ilk kez Meluhha ismiyle bahsedilmiştir.¹⁷ Bu metinlerde, Meluhha, Dilmun ve Magan ülkelerindeki limana sahip ticaret merkezleri ile Mezopotamya arasında düzenli ticaret yapıldığından bahsedildiği görülmektedir. Harappa Medeniyetinin Güney Mezopotamyalılar tarafından bilindiği ve özellikle MÖ. 2400 – 2000 yılları arasında bu iki bölgenin ticari bağlantı kurmuş olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce, Mezopotamya metinlerinde geçen Meluhha bölgesinin Harappa coğrafyası olduğunun kabulünden kaynaklanmaktadır. Meluhha ve Magan bölgelerinden getirilerek ticareti yapılan ve Mezopotamya'da rağbet gören materyaller arasında özellikle ahşap türleri bulunmaktaydı. Ahşaptan hammadde ve işlenmiş araçların yanı sıra dönemde bilinen ve kullanılan en önemli maden olan bakır da altın ve gümüş gibi ticari bir değere sahipti. Meluhha'dan gelen bakırının Magan'dan gelenlere kıyasla daha kaliteli olduğu bilinmektedir. Maden hammaddesi ve objelerin yanı sıra, kırmızı taş, lapis lazuli, inci ve fildişinden yapılan süs eşyalarının da Meluhha ve Magan bölgelerinden ithal edildiği düşünülmektedir.

Güney Irak'ın alüvyonlu ovalarında Sümer ve Akad zanaatkârlarının bulamadığı taş ve kereste gibi temel hammaddelerin çoğu Meluhha ve Magan bölgelerinden ithal edilmiştir. Ayrıca bu iki temel hammaddenin yanında Mezopotamya'daki toplumun üst sınıfından alıcı bulan, tapınakların ve sarayların süslemelerinde kullanılan kıymetli taşlarda ticaret yoluyla temin edilmiştir. Mezopotamya'daki bu dış satın alım zorunluluğu diğer bölgelerle ticari ilişkilerin temelini atılmasına neden olmuştur. Mezopotamya'da Meluhha kökenli objelerin kanıtlarının bulunması ve Dilmun şehrinde bulunan Meluhhalılara ait ticaret için kullanılan standartlaştırılmış taş ağırlıkların varlığı gelişmiş ticari bağlantılar için kanıt oluştururken Mezopotamya ve Harappa'nın karşılıklı kültürel etkisi çömlek tiplerinde, metalürjilerinde ve sanat tarzlarındaki bazı detaylarda görülmüştür.¹⁸

¹⁵ Neelis, 2011: 257-260.

¹⁶ Cunningham, 1871: 497.

¹⁷ Erol, 2015: 425: 443.

¹⁸ Caspers, 1972: 3-20; Schuga,-Gray -Tripathyc,-Sankhyand, 2012: 136.

e. Liman

Harappa Uygarlığının bilinen tek liman kenti olan Lothal, günümüz Ahmedabad bölgesinden Dholka Taluka'daki Saragwala köyünün yakınında bulunmakta olup, M.Ö. 2400 ile M.Ö. 1600 yılları arasında Harappa kültürüne ait kanıtları sunmaktadır. Lothal'de yapılan arkeolojik kazılar neticesinde bir kale ile buna bağlı bir yerleşim ve kanıtları günümüze ulaşan liman bulunmuştur. Bu limanın nehirde meydana gelen gelgitlere dayanması için 12-21 metre kalınlığında çevre duvarları tasarlanarak Lothal şehri aşağı ve yukarı olmak üzere iki ana bölgeye ayrılmıştır. Şehrin merkezi kabul edilen kale, yukarıda ki şehirde yer almakta ve yukarı şehir geniş caddeleri, kanalizasyonu, yüzme platformları ile planlı bir düzen içerisindedir. Bu korunaklı bölge içinde, kare şeklindeki bir mimari platform, araştırmacılar tarafından depo olarak tanımlanmıştır. Bu depoda, yaşanan bir yangın neticesinde kısmen kömürleşmiş duvar ve mühür kalıntılarında yapının ticaret yapmak için kullanılmış olduğu düşünülmektedir.¹⁹

Arap Körfezi ile Harappa Medeniyeti arasında ticaret vasıtası olarak kullanılan teknelerin varlığına dair kanıtlar iki kategoriye ayrılmaktadır. Harappa medeniyetinin, Sabarmati Nehri'nin Arap Denizi'ne aktığı noktada konumlanan liman yerleşimi Lothal'de, yelkenli bir tekneyi temsil ettiği düşünülen üç kil tablet bulunmuştur. Indus Medeniyetinin güneyinde bulunan Chanhu-daro şehrinde, eğimli, yelkenli teknelerin resmedildiği kil modellere de rastlanmıştır. Yine de bu teknelerin Basra Körfezi ticaretinde kullanılıp kullanılmadığı, Harappa Medeniyetinde güney - kuzey ticaret trafiğini kontrol etmek için mi yapıldığı soruları henüz cevapsızdır. Indus Nehri ve Harappa'daki Ravi Irmağı yatağında bulunan eski rotanın yakınındaki Mohenjo-daro şehrinin konumu, kentin, var olduğu dönemlerde nehir ve deniz aracılığıyla diğer iç ve komşu bölgelerle temas halinde göstermektedir.²⁰

3. TİCARET ÜRÜNLERİ

a. Tarımsal Ürünler

Dünyanın ilk medeniyet merkezleri Nil Nehri, Dicle ve Fırat Nehirleri, Gök ve Sarı Nehirleri etrafında kurulduğu gibi Harappa medeniyeti de tıpkı bu örneklerde olduğu gibi Indus Nehri kıyı ve ovalarında kurularak gelişmiş bir nehir medeniyetidir. Harappa ve Ghaggar-Hakra Nehirleri kıyıları, Harappa medeniyetini oluşturan insanların ilk yerleşim alanlarıydı.²¹ Avcı-toplayıcılıktan tarım sürecine geçiş ile beraber Harappa ve Ghaggar-Hakra Nehirleri kıyılarında yaşayan insanlar, tarım ve hayvancılık stratejilerini, tarım için gerekli araç teknolojilerini ve depolama-saklama koşullarını geliştirdiler. Ayrıca çiftçilik ve hayvancılıktan sonra yeni teknolojiler keşfettiler ve materyalleri kullanmak ve tedarik etmek için yeni yöntemler geliştirdiler. Bu yöntemler, bir bölgede bulunmayan materyallerin diğer bölgelere taşınmasını

¹⁹ Schug - Walimbe, 2016: 208.

²⁰ Caspers, 1972: 3-20.

²¹ Erdoğan, 1999: 21-24.

temel almaktaydı.²² Harappa Medeniyet'inde, ticaret sezonu, genellikle muson yağmurları bittikten sonra ve sular altında olan nehirler yataklarına geri dönünce başlamıştır. Muson yağmurları sırasında, çamurlu yollar ve debisi artan nehirler, bir yerden başka bir yere seyahat etmeyi imkânsız kılmasa bile zorlaştırmaktaydı. Harappa Medeniyet'inde yollar kuruyup dağlarda meydana gelen heyelanlar bittikten sonra, sığır, koyun ve keçi gibi hayvanlarında yer aldığı kervanlarla, bir bölgeden başka bir bölgeye tahıl ürünleri, bakır, değerli taşlar, yün ve meyve gibi birçok emtia taşınmaktadır. Harappa Medeniyeti'nde, nehir yoluyla taşınmayan ağır ürünler, kırsal alanlardan kasabalara sonrasında ise sığırlar tarafından çekilen arabalarla şehirlere taşınmaktaydı. Harappa Medeniyetinin büyük şehirleri ve kasabaları, ticaret yolları boyunca malların ve hammaddelerin hareketlerini kontrol edebilecekleri büyük nehir sistemleri ve kıyı alanları boyunca stratejik noktalarda bulunmaktaydı. Taşkın sularının üzerinde büyük kerpiç platformlara kurulmuş olan şehirlerden çevredeki ovalar görülebilir durumdaydı. Kent duvarlarının üstündeki yükselen kulelerden, bekçiler, nehirdeki teknelerin ve şehirlere mal getiren kervanları kontrol ederek girişe izin vermekteydi.²³ İlk tarım şehirlerinin varoluşundan sonra, yerel halk, kıtlık veya kuraklık durumunda ihtiyaç duyulan tahıl gibi temel beslenme ürünlerinin karşılanması ayrıca bir bölgede bulunup diğer bölgede bulunmayan hem ham hem de işlenmiş materyallerin karşılıklı değişimini yapmak amacıyla da kendi sınırlarının dışına çıkarak ticaretle uğraşmışlardır. Bu ticaretin gelişim sürecinde alanın ve satanın birbirleri ile olan karşılıklı güvenini sağlamak için yerel otoritelerce çıkarılan yasalarla; canlarının, mallarının ve haklarının korunacağı beyan edildikten sonra bölgeler arası ticaret hızla gelişmiştir.²⁴

b. Sanatsal Ürünler

Tarihte ve günümüzde eserin, sanatsal anlamda bir değere sahip olabilmesi için tek başına sanatçının icra ettiği eser yeterli değildir. Onu anlamlı yapan şey icra edildiği dönemi ve toplum yapısını eserinde yansıtabilmesidir. Bu bağlamda, sanatsal ürünler ait oldukları dönemin ekonomileri, sosyal hayatları ve inançları doğrultusunda şekil almıştır.²⁵ Sahip olduğu ayrımsal tarzlarla medeniyetlerin karakterini yansıtan bu ürünler, yapılan antik dönem araştırmalarında karşılıklı ticaretin varlığını inceleyen araştırmacılar için, ayırt edici nitelik taşıdığından dolayı diğerlerinden daha fark edilir olmuş ve üzerinde yorum yapabilmeyi kolaylaştırmıştır.²⁶ Örneğin, Harappa ile Mezopotamya medeniyetleri arasında yapılan karşılıklı ticaretin varlığına delil olan metal çeşitleri, seramikler, figürler, boncuklar ve çanak çömlekler gibi eserler kanıt olarak kullanılmıştır.²⁷ Seramikler, ticari ilişkilerin varlığını belgelemek için zayıf göstergeler olmakla beraber kendine özgü tarzları ile bu ayrımı bazen mümkün kılabilir. Mohenjo-daro'da özenle yapılmış "Topuzlu Vazolar", Diyala'daki (Günümüz Irak) kabaca yapılmış vazolarla ciddi tezat oluşturmaktadır. Ancak bu tür seramik materyaller

²² Wright, 2010: 64.

²³ Kenoyer, 1998: 89.

²⁴ Taş-Günay, 2015: 147.

²⁵ Alp, 2013: 41; Akdoğan, 1995: 213-216; Sönmez, 2007: 63-64; Susuz, 2007: 170; Dilmaç, 2014: 516.

²⁶ Habib, 2002: 45.

²⁷ Javonillo, J. C.1997: 29.

Harappa ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin varlığını kanıtlamak için kullanılamamıştır. Çünkü bu ilişkiyi göstermek için kullanılan farklı materyaller; figürler, heykeller, zarlar ve boncuklar sadece ticari değere sahip nesnelere nitelendirilmemiş aynı zamanda bireysel zanaatkarlar tarafından üretilmiş olabilecekleri de göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.²⁸

- Figürler

Mezopotamya'da bulunan üç figürün, tarz olarak incelendiğinde Harappa bulunan örneklere benzediği görülmüştür. Bu figürlerin tarzlarının yakınlıkları inkâr edilememesine rağmen Nippur ile Harappa şehirlerinde bulunan figürlerin çokta farklı karakterlerde olduğunu görülmemiştir. Bu nedenle temsil ettikleri tarzlardaki birkaç benzerliğe rağmen, bireysel olarak yapılmış olabilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır.²⁹

- Zar

İnsanların talihlerinin belirlemek için kullanmış oldukları kabuklar, taşlar, metal objeler içerisinde en belirleyici talih göstergesi olarak kabul edilen zarlar, boyutları değişse dahi küp şeklini tarih boyunca muhafaza etmiştir. Her yüzüne farklı şekillerin, sayıların ya da sembollerin işlenmiş olduğu zarlara eski çağ toplumlarında sıklıkla rastlanmaktadır. Harappa medeniyetinde ve Mezopotamya'da rastlanan zarların ortak özellikleri bulunsa dahi birçok araştırmacı Harappa Medeniyetine ait zarların Mezopotamya'ya ihraç edilerek burada çoğaltıldığına dair ikna edici kanıtlar sunmuştur. Ancak zarın, Harappa Medeniyetinden Mezopotamya'ya gerçekten ithal edilip edilmediğinden kesin olarak emin olunamamaktadır. Zarlar, Harappa'ya kıyasla Mezopotamya'da daha az sayıda olup örneklerinin, Nippur'da, Tell Asmar'da, bulunmasına rağmen henüz yorumlanması tamamlanmamıştır. Harappa Medeniyetinde zarın, bir oyun içerisinde başlayıp ardından bağımsız olarak gelişimini tamamladığı düşünülmektedir.³⁰

- Boncuk

Boncuk tiplerinin ayırt edici şekilleri ile dekoratif tasarımları, Harappa medeniyetinin Chanhu-daro şehirlerinde üretilen tek, çift, üçlü dairesel tasarımlı boncukları ve üzerinde 8 rakamının olması gibi Harappa kültürünün karakteristik özelliklerine vurgu yapan boncuklar Harappa ve Mezopotamya arasındaki ticari bağlantıların varlığına kanıt olarak gösterilmiştir.³¹

- Bilezikler

Harappa'da Medeniyetine ait, yüksek ateşle şekil verilen taş bilezikler Balucistan ve Kuzey Pakistan'ın pek çok yerinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. İndus - Harappa Medeniyetinin ilk dönemlerinde bireysel ve toplu üretilen taş bilezikler sonraki dönemlerde gelişerek sadece Mohenjo-daro ve Harappa şehirlerinde kurulmuş olan zanaat atölyelerinde seri bir şekilde üretilir hale gelmiştir. Taş işçiliği bilezikleri ileri seviyede kalite ile üretmek için

²⁸ Karlovsky, 1972: 222-229; Prabhakar, 2013: 13.

²⁹ Karlovsky, 1972: 222-229; Prabhakar, 2013: 13.

³⁰ Karlovsky, 1972: 222-229; Prabhakar, 2013: 13.

³¹ Karlovsky, 1972: 222-229; Prabhakar, 2013: 13.

bazı temel teknolojilere sahip olmak gerekmektedir. Taş işçiliği bileziklerin üretimi seçkin bireyler ve belirli topluluklar tarafından yakından izlenerek takip edilmiştir. Dahası, bu taş bileziklerin kullanım alanının, Mohenjo-daro ve Harappa'nın büyük bölgelerinde yaşayan az sayıda kişi ve Mezopotamya kültüründe bulunan nadir örneklerle sınırlı olduğu görülmüştür.³²

• Deniz Kabukları

Mezopotamya'dan Uzak Doğu'ya kadar olan bölgelerde, farklı deniz kabuğu türleri ve deniz kabuğundan üretilen boncuklar süs eşyası olarak kullanılarak uzak bölgelere de ihracı yapılmıştır. MÖ 7. binyılda başlayan bu ticari alan genişliği deniz kabuklarının en fazla bulunduğu Basra Körfezi kıyılarından iç bölgelere uzanan ticaret ağının varlığına delil teşkil etmektedir. MÖ 4. ve 3. binyılın başlarında, hem doğal hem de işlenmiş şekillerde Mezopotamya'da deniz kabuklarının çok fazla kullanıldığı görülmüştür. Tapınakların temellerinde bulunan deniz kabuklarının kötülükleri önleyen koruyucu güçlere sahip nesnelere olduğuna inanılmasından dolayı dini ritüellerde kullanıldığını ve inanca ait önem taşıdığına dair işaretler olduklarını göstermektedir. Bu dönemde, Mezopotamya'daki çoğu bölgede Khafajah ve Tillo gibi şehirlerde bulunan deniz kabukları aynı zamanda, ölen kişinin servet sahibi ya da doğaüstü güçlere sahip biri olduğunu belirtmek için, mezar hediyesi olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Ur'daki kraliyet mezarlıklarında bulunan kabartmalarda, kadın ağıtçıların törenlerde giydikleri elbiselerin üzerine kabuktan halkalarla yapılmış kemerler taktıkları görülmektedir. Bu kabuk halkalarının çoğunun beyaz deniz kabuklarından imal edilmiş olduğu yine kabartmalarda görülmektedir. Deniz kabukları sıklıkla boyanarak kır çiçekleri ile doldurulmuş ve birçok kadın mezarına yerleştirilmiştir. Mezopotamya toplumlarında önemli rol oynayan deniz kabukları sanatsal verilerde ve ritüellerde farklı nesnelere yapmak için kullanılmıştır.³³

4. TİCARET KAYITLARI

a. Takas Usulü

Ticaretin temeli olan takas usulü insanlığın varoluşundan itibaren kullanılmıştır. Bu usulde insanlar ellerindeki mevcut ürünleri ellerinde olmayan diğer ürünler karşılığında değiştirmişlerdir. Zamanla değiş - tokuşun gerçekleştirildiği belirli ana mekânlar ile araçlar ortaya çıkmıştır. İnsanlar tükettiklerinden fazlasını üretmeye başlayınca değiş - tokuş usulü belirli bir sistem halini aldı ve bugünkü ticaretin temelini oluşturdu.³⁴ Takas yönteminin ilk olarak yakın komşular arasında, uzak köyler ve daha sonra da büyük topluluklar arasında uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Başka bölgelerde ihtiyaç duyulan malzemeleri üretmek diğer insanlarla yaptıkları ticaretin boyutunu arttıracak gibi aralarındaki ticareti de geliştirmelerine sebep olmuştur. Tarım toplumlarında genel olarak meydana gelen bu gelişme Harappa Medeniyeti içinde geçerli olmuş, bu medeniyette hem nehir yoluyla

³² Kenoyer, 1994: 74.

³³ Gensheimer, 1984: 65-72.

³⁴ Kurul E, 2010: 375.

ana ticaret noktalarına hem de karayolu ile iç bölgelere ticaret kervanlarının ve tüccarların ulaşması sağlanmıştır.³⁵

b. Mühürler

Mezopotamya, Eski Mısır ve Harappa Medeniyetlerinden günümüze kadar özellikle ticaret için kullanılan mühürler, mülkiyeti ortaya koyan en önemli belirteçlerdir. Bir belge, bir mektup veya bir eşyanın sahibini belirtmek ve onun tarafından onaylandığını bildirmek amacıyla mühür kullanılmıştır.³⁶ Mühür, aynı zamanda bir güvenlik tedbiridir, belge, mektup ve uzak diyarlara giden önemli paketlerin açılmasını engellemek ve gizliliğini muhafaza etmek için, bu gibi materyallerin üzerine sıcak balmumu uygulanarak mühür basılmaktadır. Mühürlerin üzerinde çeşitli yazı ve desenler bulunmaktadır, çoğunlukla yeşim, nefes, akik gibi değerli taşlardan ya da altın, gümüş, pirinç, bakır gibi metallerden yapılmıştır. Hangi malzemedен yapılırsa yapılsın ve üzerinde taşıdığı semboller ne olursa olsun, herkes tarafından anlaşılabilir bir imgeye sahiptir.³⁷

Harappa Vadisi Medeniyeti'nde yapılan kazılar sonucunda M.Ö. 2600 yıllarına tarihlenen delikli düğme görünümündekiler ile kare şeklindeki mühürlerin kullanılan en yaygın mühür tipi olduğu tespit edilmiştir. M.Ö. 2200-2000 arasında yeni bir biçim olarak dikdörtgen mühürler ortaya çıkmaya başlamış, bu mührün ana gövdesinin arkasında delikli bir çıkıntı bulunmaktadır. Harappa Vadisi Medeniyeti'nde devam eden kazılarda, kentlerin bazılarında bu tarz mühürlere rastlanmasına karşın bazı kentlerde bulunmayışı, bu mühür tipinin yaygın şekilde kullanılmadığını göstermektedir.

Harappa Medeniyeti mühürleri genellikle sabuntaşından veya kolay şekil alabilen yumuşak yapıya sahip taş çeşitlerinden yapılmıştır. Genellikle kare mühürlerin alt kısmında bir hayvan motifi ve hayvan motifinin üzerinde de yazılı bir metin mevcuttur. Üzerinde hayvan motifleri olmayan dikdörtgen mühürler ise medeniyetin son evrelerinde kullanılmıştır. Düğme mühür olarak adlandırılan mühürlerin ise birbirinden farklı formları bulunmasına rağmen çizim ve geometrik motifleri mevcut olup üzerinde yazı bulunmamaktadır. Ticaretteki kayıtların tutulması, sembolik ritüel amaçların belirtilmesi ve ticareti yapılan mal gruplarının açıklanması için kil tabletlerin üzerine işaretler bırakılmıştır.

Mezopotamya kültüründe yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde elde edilen mühürler ve metinsel kayıtlar üzerinde bulunan motiflerde, Harappa kökenli semboller ve bu kültüre ait izler görülmektedir. Mezopotamya'da, Harappa Medeniyetine ait izlere rastlanmasına ve iki medeniyet arasında ticaretin varlığının bilinmesine rağmen, Mezopotamya kültürüne ait mühür veya herhangi bir kanıt günümüze kadar ulaşamamıştır. Harappa medeniyetinde yaygın olarak kullanılmış olan unikon motifli mühürlerin İndus'tan Mezopotamya'ya, buradan da Yakın Doğu'ya yayıldığı düşünülmektedir.³⁸ Aynı zamanda Harappa mühürleri, Sargon öncesi ve

³⁵ Taş - Günay, 2015: 142.

³⁶ Wright, 2010: 222.

³⁷ Aydın, 2007: 1.

³⁸ Kenoyer, 2013: 122.

sonrası dönemlerde her iki uygarlığın eşzamanlılığını ortaya koymaktadır. Mühürler dışındaki materyallerin kanıtları, Mezopotamya'da Harappa tüccarlarının bulunduğu bir göstergesi olabileceği gibi herhangi bir alanda, bireysel olarak belirli bir faaliyet veya yaşam alanı içinde bulduklarını da gösterebilmektedir. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda mühürlerin seramikle birlikte bulunduğu tek şehir Tell Asmar'dır. Tell Asmar'da kazı yapılan evlerdeki buluntular içerisinde, boncuklar ve böbrek şekilli kemik parçaları gibi Harappa tarzını yansıtan materyaller bulunmuştur. Mezopotamya'da, Harappa Medeniyeti ile yapılan doğrudan ticaretinin varlığına dair kanıtların en iyi örnekleri Tell Asmar'daki buluntulardır. Dahası, Harappa ve Mezopotamya arasındaki ticarete dair kanıtlar karşılaştırıldığında, bu iki bölge arasında mühürler dışında birbirinden farklı tarzda materyallerin keşfi ticarete dair kayda değer buluntulardır. Sayıları az olan ve türüne göre sınıflandırılan buluntuların, standartlaştırılmış değerli ticari materyaller olduğu söylenemez. Bu buluntular, Mezopotamya'daki Harappa tüccarlarının özel mülkiyeti olabilir ya da dolaylı bir temas ticaretinden gelmek suretiyle ele geçirilmiş olabilir. Bunlar, pişmiş toprak heykeller, zarlar, işlenmiş carnelian boncuklar ve taştan kaplardır. Bir materyalin sadece Mezopotamya sahasında yeterli sayıda bulunması, ticaretin varlığını veya bölgede kesin bir Harappa kolonisinin bulunduğunu ispatlamamaktadır.³⁹ İki medeniyetin karşılıklı ticaret yapma sebebi, mevcut coğrafyalarda bulunmayan hammaddelere ve materyallere karşılıklı olarak ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmaktadır. Harappa mühürleri gibi ayırt edici fonksiyonel özelliklere sahip olmasa da Mezopotamya'daki hayvan başlı yay şeklindeki iğneler, boncuklar ve çanak çömlekler gibi çeşitli nesnelere bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Doğrudan iletişim ticaretinden farklı olarak bireysel takas, idari kontrol altında olmayıp elden-elden geçen çeşitli materyallerle yapılmıştır.⁴⁰

c. Yazılı Kaynaklar

Günümüzde, MÖ 3. binyılda İndus Nehri çevresinde oluşan uygarlığı, Harappa-İndus olarak adlandırmamıza rağmen bu uygarlığın yazısı henüz çözümlenemediği için kendilerini nasıl adlandırdıkları bilinmemektedir.⁴¹ Bu uygarlığın en fazla etkileşimde bulunduğu Mezopotamya'nın çivi yazılı kayıtlarında ise bu uygarlık "Meluhha" olarak adlandırılmıştır. Meluhha ifadesi ilk defa MÖ 3. binyılda Erken Hanedan Dönemi çivi yazılı kaynaklarında geçmiştir.⁴² Akad kralı Sargon dönemine ait (MÖ. 2334-2279) Meluhha, Magan ve Dilmun gemilerinin Akad topraklarına geldiğini gösteren bir metin bulunmuştur.⁴³ Bu metinde, "Meluhhalıların ülkelerinden, Gudea'nın başkentinde yapılacak olan ana tapınağın inşası için ahşap ve diğer hammaddeleri tedarik ettikleri" belirtilmektedir. Bu metindeki diğer bölümlerde de Meluhha'dan ithal edilen lüks maddelerin varlığına atıfta bulunulur ve doğrudan iletişim ticaretinin Gudea döneminde Mezopotamya'nın şehir devletleri ile Meluhha arasında geniş ölçekte yapıldığı belirtilmektedir. Meluhha-Mezopotamya arasındaki doğrudan etkileşim, yazılı

³⁹ Frenez, 2018: 118.

⁴⁰ Karlovsky, 1972: 222-229.

⁴¹ Javonillo, 2010; 70.

⁴² Gelb, 1970: 1.

⁴³ Prabhakar, 2013: 16.

kaynaklar kadar Mezopotamya'daki kazılarda bulunan Harappa medeniyetine ait eserleriyle de kanıtlanabilir. Bu kanıtların en güçlüsü olan otuzdan fazla mührün, Mezopotamya ve çevresinden geldiği veya Harappa vadisinde bulunanlara oldukça benzer örnekler olduğu bilinmektedir. Ne yazık ki, bunlardan sadece bir kısmı nettir diğerlerinin içeriği belirsiz olduğundan dolayı arkeologlar bu mühürlere büyük ölçüde şüphe ile yaklaşmıştır. Mezopotamya'da bulunmuş olan bu mühürler, kesin olarak tarihlendirilemese de sekiz mührün Sargon zamanına ve diğerlerinin Isin-Larsa dönemine ait olması muhtemeldir. Sargon dönemine ait mühürlerin diğer dönemlere kıyasla daha fazla sayıda olması Mezopotamya'da merkezi bir krallık kurmayı başaran Sargon'un hâkimiyetinde Harappa ile ticaretin daha gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Sargon dönemi metinlerinde, Meluhha'nın denizaşırı ülkelerle doğrudan deniz ticareti yaptığını kanıtlayan bilgilerde bulunmaktadır. Akad metinlerindeki bu bilgilerden sonra Mezopotamya - Meluhha arasındaki ticaretin Gudea'nın saltanatı döneminde de devam ettiği bilinmektedir. Fakat Gudea döneminde önceki döneme kıyasla daha az arkeolojik kanıt bulunmuştur. Bulunan bu kalıntılar arkeolojik şartlara göre değerlendirildiğinde çabuk bozulabilen ya da değişebilen, dış ticaret materyallerinin Harappa Medeniyetine getirildiği düşünülürse bu durum çokta şaşırtıcı olmayabilir. Bu tür kanıtlar genellikle liman şehirlerinde ortaya çıkmış ve bu yerleşim alanları ile sınırlı kalmıştır.⁴⁴ Eskiçağ tarihindeki diğer doğrudan temas ticaretinin varlığına dair yapılan kazılardan elde edilen somut örnekler, Anadolu'daki Boğazköy ve Kültepe'de bulunan Asur ticaret kolonilerinde rastlanmıştır. Her iki şehirde de araştırmacılar, yerli sakinlerin yaşam alanlarından ayrı olarak, yabancı ticaret kolonistlerinin yaşadığı ayırt edici faaliyet alanlarının bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bunu savunan araştırmacılar için, Kültepe ve Boğazköy şehirlerindeki kolonilerin varlığı, silindir mühür izlenimleri ve metinler gibi kanıtların varlığı yeterli olmuştur. Benzer şekilde, Mezopotamya ile Harappa arasındaki doğrudan ticaretin temel kanıtı, mühürlerde ve metinlerde görülmektedir.⁴⁵

5. TÜCCARLAR

İnsanların değiş-tokuş yaparak birbirleri ile ürünlerini değiştirmeleri ile başlayan ticareti yönlendiren, aracılık eden, bir yerden bir yere taşıyan bir sosyal sınıf oluşmuş ve bu sosyal sınıfa tüccarlar sınıfı denilmiştir. Temel görevi ticareti yönlendirmek olan tüccarlar fikir, teknoloji ve din gibi öğelerin bir başka ülkeye taşınmasında da önemli rol oynamışlardır. Harappa medeniyetinde ise tüccarların, ticaret dışında alım - satım yaptıkları ürünleri kaydetme ihtiyacından dolayı medeniyete ait yazının ortaya çıkmasında etkili, toplumun yönetiminde karar verici, ticaretin devamlılığı için ulaşım sağlayıcı ve tedbir alıcı bir konumda oldukları görülmüştür.⁴⁶

Toplum İdaresi; Harappa - İndus medeniyetinin keşfedilmesinden bu yana arkeologlar, politik liderlerin kimler olduğunu belirlemeye yardımcı

⁴⁴ Parpola, 1977: 129-165.

⁴⁵ Karlovsky, 1972: 222-229.

⁴⁶ Barton, 1928 - 1929: 75.

olacak kanıtlar arıyorlardı. Ancak buldukları kalıntılar oldukça beklenmedik şeylerdi, çünkü bulunan kent mimarileri diğer erken dönem kent toplumlarında görülen genel mimari modellerine benzemiyordu. Mezopotamya şehirlerindeki kazılarda yöneticilerin ikametleri için ayrılan gösterişli konutlar bulunmasına rağmen Harappa'da bu tarzda bir yapıya rastlanmamıştır. Harappa medeniyetinde mimari planlama referans alındığında şehirler, askeri güç yerine ticaret ve inanç temelli yönetilmiş gibi görünmekteydi. Eğer varsa yöneticiler, güçlerini yüceltmek için saray, anıtsal yapı ve tapınak yaptırmamış ve buna ihtiyaç duyulduğuna dair Indus sanatında ve objelerinde hiçbir savaş ya da fethedilen düşman betimlemesi de görülmemiştir. Yöneticilere ait bir kanıt bulunmasa dahi toplumdaki kişilerin kullandıkları mühürlerdeki hayvan sembolleri, nadir bulunan taşlarla yapılmış süslemeli kıyafetler ve yaşadıkları evler, seçkin sınıfın varlığını ispatlamaktadır. Seçkin sınıfa mensup olduğu düşünülen tüccarların, zanaat üzerindeki etkin rolleri, hammadde ve işlenmiş materyalleri kontrol altında tutarak üreticiyi yönlendirdikleri bilinmektedir. Bu durum tüccarların yönetici kesime ait bireyler olduğunu düşündürmektedir.⁴⁷

Yolların Yapılması; Bir ticaret kültüründen geliştiğine inanılan Harappa medeniyetinde, tüm kentleri birbirine bağlayan iç ve komşu ülkelere ulaşan dış ticaret ağının olması medeniyetinin bilinen özelliklerinden birisidir. Medeniyet, şehirlerarası karayolu ulaşımını kolaylaştırmak için yollar yapmış ve güvenliğini sağlamıştır. Medeniyetin seçkin kesimine mensup olan tüccarların yolların yapılmasında ve düzenlenmesinde etkili oldukları düşünülmektedir.⁴⁸

Yazının kullanılması; Mısır, Mezopotamya ve İndus Vadisi medeniyetlerinde gelişen yazı biçimleri resim temelli olmasına rağmen teknik olarak doğrudan birbirlerinden ödünç alındıkları düşüncesi doğru değildir. Her bir medeniyetin kendi kültürel, sosyal ve ekonomik durumu birbirinden farklı olduğundan ihtiyaçları da bu doğrultuda farklılık göstermektedir. Bundan dolayı medeniyetlerin ihtiyaçları için değişik çözümler sunarak farklı şekillerde yazılar ortaya çıkardıklarını kabul etmek daha yerinde olacaktır. Harappa medeniyetinin, toplumsal birikiminin bir getirisi olarak kültürel olarak anlamlı bir dizi işaret kullanılmasının sonucunda Indus yazısı ortaya çıkmıştır. Harappa medeniyetinde yazının gelişimi ile ilgili öneriler içerisinde; din adamlarının bireysel olarak efsanelerin unutulmaması ya da tüccarların mallarını takip edebilmek için yazıyı kullandıkları daha kabul görmüştür. Hangi öneri daha geçerli olursa olsun bir kayıt sistemine ihtiyaç duyulmuş olduğu aşikârdır ve bunun kayıt sisteminin bir zorunluluktan ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁴⁹

Harappa Medeniyetindeki tüccarların kapsamlı bir şekilde, medeniyet içerisinde ve dışarısında ticaret yaptıklarına dair önemli arkeolojik buluntular elde edilmiştir.⁵⁰ Harappa medeniyetinde üretilen objeler ve hammaddeler tüccarlar tarafından denizaşırı ülkelere taşınmıştır. Bu ticaret faaliyetinde tüccarların yanı sıra üretimde çiftçiler ve zanaatkârlar, taşımada hamallar ve güvenlikten sorumlu kişilerde rol almıştır. Bu kişiler tüccarlarla beraber

⁴⁷ Barton, 1928 – 1929: 75.

⁴⁸ Barton, 1928 – 1929: 75.

⁴⁹ Barton, 1928 – 1929: 75.

⁵⁰ Kenoyer: 1998: 36.

ticaret getirisinden faydalanmıştır. Bu durumun en büyük kanıtı ise Harappa'da bulunan 16 minyatür tablette yer alan kabartmalarda, malları taşımak için çalışanlar ve hamallar bulunmasıdır. Bu kişiler omuzlarında taşıdıkları bir direğe bağlanmış iki mal demeti ile açıkça tasvir edilmiştir. Günümüzde kırsal Hindistan'da hala bu taşıma tekniğini kullanan kişiler görülebilmektedir. Harappa medeniyetinde tüccarlar deyince akla ilk gelen mühürlerin üzerinde kullanılan hayvan sembollerinin, bir ticaret kolonisine veya klana ait olduğu düşünülmektedir. Her tüccarın kendi özel mührü olabileceği gibi bir koloniye ait olabileceği ve sembollerin karşılıklı kişiler tarafından da bilindiği düşünülmektedir. Bu şekilde tüccarlar arasında yapılan ticarete güven sağlanmıştır.⁵¹

Sonuç

Harappa Medeniyetinde, İndus ve Saraswati nehir kıyılarında verimli tarım arazilerinin etrafındaki yerleşim bölgelerinde oluşan şehirleşme, artan nüfus sayısı ve üretim sonucunda kentler ticari merkezler haline gelmiştir. Harappa medeniyeti geniş bir yüzölçümüne sahip olduğu için şehirlerarası bağlantıyı sağlamak ve takas için karayolları inşa etmişlerdir. Harappa medeniyetinde insanlar avcı- toplayıcılıktan tarımsal faaliyetlere geçmiş ve bölgenin verimli ovalarında yetiştirdikleri ürünlerin fazlasını önce komşu sonrasında ise denizaşırı bölgelerle takas etmişlerdir. Nüfusun ve talebin artışı ile üretim faaliyetleri sistemleştirilmiş ve dış alıcıların talepleri doğrultusunda tüccarlar ticaret yapmışlardır. Tüccarlar, koyun, keçi, sığır gibi hayvanların güçlerini taşıma amacıyla kullanmışlardır. Bu dönemde henüz at ve deve gibi hayvanlar evcilleştirilmemiş olduğundan daha ağır ticari ürünler ise sığırlar tarafından çekilen arabalar vasıtasıyla taşınmıştır. Ticareti yapılan ürünler arasında özellikle çok talep görmüş olan deniz kabukları, boncuklar, pişmiş topraktan yapılmış sırlı seramikler bulunmaktadır. Harappa medeniyetine özgü olan bu materyallerin, özgün tarzı ve karakteristik özelliğinden dolayı bu ürünler taşımada hafif pahada ağır olup çağdaşı diğer medeniyetlerde bulunmadığı için kıymetli materyallerdir. Arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen bu materyaller sahip oldukları özgünlüklerinden dolayı Harappa medeniyetinin genel karakteristiğini ortaya koyduğu gibi diğer bölgelerle Harappa medeniyeti arasındaki ticaretin kanıtları durumundadır.

Harappa Medeniyetinde, hem nehir ve deniz hem de karayoluyla ana ticaret noktalarına ticaret kervanlarının ulaşması sağlanmıştır. Nehir ve denize kıyısı olan Harappa halkı buldukları coğrafyanın denize kıyısı olmasını avantaja dönüştürmesini bilmiş ve deniz taşımacılığı teknolojilerini geliştirerek sistemli bir şekilde sadece ihtiyaçlar doğrultusunda değil özellikle ticaretini yapmak için üretim yaparak bu üretimden kar etmesini bilmişlerdir. Harappa medeniyetinin tek liman şehri- kasabası olan Lothal'de bulunan tersanede sallar ve yelkenli tekneler yaparak taşıma işlemlerini gerçekleştirmişlerdir. Harappa ile Mezopotamya bölgeleri arasındaki bu gibi deniz ticareti faaliyetleri sonucunda aynı zamanda medeniyetler iletişime geçerek birbirlerinin ekonomik, kültürel, sanatsal ve siyasal yeniliklerini de takip ederek geliştirmişlerdir.

⁵¹ Kenoyer, 2017: 519-520.

Ekonomik faaliyetlerin önemini kavramış olan Harappa medeniyetinde ticaret faaliyetlerinin kontrollü ve sistemli bir şekilde işlediği görülmektedir. Ticaret yolları boyunca tüccarlara ve posta taşıyıcılarına güvenli bir yol güzergâhı ve geçici süreyle kalabilecekleri ikametgâhlar yapılmıştır. Bu ikametgâhlar, tüccarların mallarını pazarlayabilmeleri için gittikleri bölgelerdeki yollar üzerinde konaklayarak taşıdıkları malları güvenle emanet edebilecekleri yapılar olup Harappa medeniyetinde ilk örneğine Mohenjo-daro şehrine yakın bir höyükte rastlanmıştır. Harappa ve Mezopotamya medeniyeti arasında ticarete dair en önemli bulgular mühürler ve Sargon Dönemi (M.Ö. 2334 – M.Ö. 2279) yazılı kaynaklarıdır. Bu yazılı kaynaklarda Meluhha olarak geçen Harappa medeniyeti ile karşılıklı ticari faaliyetlerde bulduklarından bahsetmektedir. Eski dönemlerde yapılan ticari faaliyetlerde güvenliği sağlamak ve bu faaliyetlerin varlığını kanıtlamak için kullanılan en önemli sembol mühürlerdir. Medeniyetlerin karakteristik özelliklerini yansıtan bu mühürler, kişisel olabileceği gibi bir klana ait olabilir ve üzerinde taşıdığı sembollerden herkes tarafından rahatlıkla kime ait olduğu anlaşılabilirdi. Mühürlerin, ticari faaliyetler üzerindeki önemli rollerinden, toplum içerisindeki seçkin kesimi temsil ediyor olmasından ve inançlardan dolayı tılsımlı olduğu düşünüldü için farklı hammaddelerden kare, silindir ve dikdörtgen gibi farklı şekillerde yapılmış olmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, B., 2001. "Sanat, Sanatçı, Sanat Eseri Ve Ahlak", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 42, ss. 213 - 241.
- ALP, K. Ö., 2013. "Sanatın Temsili Ve Postmodern Sanatta Temsil", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, Sayı.12, ss. 40 - 58.
- AMBEDKAR, R. B., 2018. "Ancient Indian Commerce: Commercial Relations of India in the Middle East", *Createspace Independent Publication*.
- AYDIN, B. İ., 2007. "Kimlik Betimleyici Tasarımlar: Mühürler", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- BARTON, A.G., 1928 - 1929. "A Comparative List of the Signs In The So-Called Indo-Sumerian Seals", *The American Schools of Oriental Research*. Vol. 10, ss. 75 - 94.
- BULUT, Y., 2003. "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C.3, S.6, ss. 71 - 106.
- CUNNINGHAM, A., 1871. *The Ancient Geography of India. I. The Buddhist Period*, London, s. 628
- DALES, F. G., 1968 "Of Dice and Men", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 88, No. 1. ss. 14 - 23.
- DANI, A.H. – MASSON, V.M. 1999. *History of Civilizations of Central Asia*. Motilal Banarsidass Publishers. New Delhi.
- DAVE, V., 2018. "Using Indus Valley Expertise to Tackle Some Current Issues In South Asia", International Youth History Congress, *Maharshi Dayanand College, University of Mumbai*.
- ELISABETH, C.L. - CASPERS, D., 2018. "Harappan Trade in The Arabian Gulf in The Third Millennium B.C.", *Archaeopress Publishing Ltd*. London, ss. 3 - 20.
- ERDOĞAN, İ., 1999. "İlk Çağlardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Kültür ve İletişim*, ss. 15 - 47.
- EROL, H. 2015 "Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34/ ss. 425 - 443.
- FRENEZ, D., 2016. "Proceedings of the Seminar for Arabian Studies", *Archaeo Press Publishing*, London, ss. 107 - 124.
- GELB, J. I. 1970. "Makkan and Meluḥḥa in Early Mesopotamian Sources", *Presses Universitaires*, Paris, Vol. 64, No. 1, ss. 1- 8.
- GENSHEIMER, R.T., 1984 "The Role of Shell In Mesopotamia: Evidence for Trade Exchange with Oman and The Indus Valley", *Paleorient and CNRS Editions and CNRS Editions*, Vol. 10, No. 1, ss. 65 - 73.
- GÜLER, T., 2006. "Antik Çağ Doğu Akdeniz Ticareti Ve Ticaret Gemileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı*. Konya. ss. 1 - 75.

- HABİB, İ., 2002. "The Indus Civilization. Aligarh Historians Society", *Aligarh Historians Society*, ss. 1 - 106.
- HAMZA, L., 2006. *Antik Çağda Doğu Akdeniz'de Deniz Ticareti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- JAVONILLO, C. J., 2010. "Indus Valley Civilization: Enigmatic, Exemplary, and Undeciphered," *College of DuPage*, Vol. 8, Article 21, ss. 67 - 75.
- KARLOVSKY- LAMBERG, C. C., 1972. "Trade Mechanisms in Indus-Mesopotamian Interrelations", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 92, No. 2, ss. 222 - 229.
- KENOYER, J. M., 1998. *Ancient Cities of the Indus Valley Civilization*. Oxford University, New York.
- KENOYER, J. M., 2013. "Iconography of the Indus Unicorn: Origins and Legacy", Walnut Creek, California, ss. 107 - 123.
- KENOYER, J.M. 1994 "From' Sumer to Meluhha", *Wisconsin Archaeological Reports*, Vol. 3, ss. 71 - 77.
- KURUL, E., 2013. "H. PARKINS – C. SMITH, Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent", *Mediterranean Journal of Humanities*, ss. 375 - 378.
- LAWLER, A. 2008 "Boring No More, a Trade Savvy Indus Emerges", *American Association for the Advancement of Science*, Vol. 320, No. 5881, ss. 1276-1281.
- NEELIS, J., 2011. "Capillary Routes of the Upper Indus", Brill. ss.1 - 32.
- PARPOLA, S.- BRUNSWIG R. H., 1977. "The Meluhha Village: Evidence of Acculturation of Harappan Traders in Late Third Millennium Mesopotamia?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 20, No. 2, ss. 129 - 165.
- POSSEHL, L. G., 1991. Ed.: Richard H. Meadow, "Harappa Excavations 1986 - 1990", *Prehistory Press*, ABD.
- PRABHAKAR, N.V., 2010. "Harappans and Their Mesopotamian Contacts", *India International Centre*, ss. 1 - 27.
- SCHUG, R. G.- WALIMBE, S. 2016. *A Companion to South Asia in the Past*. "Aryans and The Indus Civilization: Archaeological, Skeletal, And Molecular Evidence" John Wiley. Amerika.
- SCHUGA, G. R.,- Gray, K., - V. Tripathy M., vd., 2012. "A peaceful realm? Trauma and Social Differentiation at Harappa", *International Journal of Paleopathology*, ss. 136 - 147.
- SHAHANI, L., 2015. "Trade And Transport Mechanisms Of Protohistoric Sea Trade Between Harappans And Mesopotamia – With Fresh Evidence From Oman Peninsula", *Bulletin of the Deccan College Research Institute*, Vol. 64-65, ss. 375 - 377.
- SHENDGE J. M., 1997. "The Language of the Harappans: From Akkadian to Sanskrit", Abhinav Publications, India, ss. 2 - 314.

- SMITH, L. M., 2017. "Walking with the Unicorn Social Organization and Material Culture in Ancient South Asia", *Archaeo Press Archaeology*, ss. 536 - 546.
- SÖNMEZ, B., 2007. "Sanata Ödül Verilebilir mi?", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6 S.20, ss. 63 - 82.
- Susuz, S. 2007. *Günümüz Sanatında Özel Bir Tavrı Olarak Sanatçının Kendi İmgesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Grafik Ana Sanat Dalı Sanatta Yeterlilik Tezi, İzmir.
- TAŞ, S., - GÜNAY, E., 2015. "Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları" *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, ss. 141 - 164.
- WRIGHT, P.R., 2010. "The Ancient Indus Urbanism, Economy, and Society", *Cambridge University Press*, S.1, ss. 1- 316.